

Такім чынам, у паэзіі М. Танка сучаснага перыяду выказваюцца наступныя ідэі: неўміручасці геніяў мастацтва і літаратуры і іх твораў, натхняльнай сутнасці іх перажыванняў, адкрыццяў «за межамі забароненага», г.зн. праз ломку правілаў; містычныя магчымасці прадказання будучыні; гаючай здольнасці матчынай малітвы; суб'ектыўнасці ўспрымання часу, незвычайнай эмацыянальна-энергетычнай сутнасці беларускіх дзяўчат; горада як тэксту з яго найбольш адметнымі мясцінамі; лемантара як ключа да скарбаў роднай мовы; неабходнасці ўхвалення спрыяльнага лёсаноснага шанца і светлай будучыні Беларусі; магчымасці дасягнення нірваны і неўміручасці прыгажосці ў небяспечным свеце. Асноўныя паэтычныя формы, у якіх гэтыя ідэі ўвасоблены М. Танкам: алфавітны верш, эпітафія, тост, хоку і інш.

Літаратура

1. Танк, М. Збор твораў : у 13 т. / М. Танк. – Мінск: Беларус. навука, 2008. – Т. 6 : вершы (1983–1995). – 454 с.

Н. Л. Бахановіч (Беларусь)

ВОБРАЗ БАЦЬКАЎШЧЫНЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ XIX СТ.: ТЭАРЭТЫКА-МЕТАДАЛАГІЧНЫЯ АСПЕКТЫ ДАСЛЕДАВАННЯ

Нягледзячы на факт прыналежнасці цэлага пласта твораў XIX ст. на польскай і рускай мовах да мастацтва слова Беларусі, цэласна і сістэмна вобраз Бацькаўшчыны ў іх не даследаваны. Разгляд акрэсленага праблемна-тэматычнага поля запатрабаваны і ў сувязі з тым, што, «мы не маем адпаведнай патрэбам часу навуковай канцэпцыі гісторыі беларускай самасвядомасці, філасофіі, айчынай гісторыі, без чаго складана асэнсаваць шматлікія паасобныя факты гісторыі беларускай літаратуры» [1, с. 59]. Разгляд у дадзеным артыкуле тэарэтыка-метадалагічных аспектаў увасаблення вобраза радзімы выступіць адным з этапаў вялікага даследавання, якое будзе садзейнічаць узбагачэнню ведаў пра важныя старонкі айчынай гісторыі і стане ўнёскам у паступовае стварэнне згаданай канцэпцыі. Актуальнасць акрэсленай тэмы складана пераацаніць: беларусы не так шмат ведаюць пра сваё мінулае, калі мець на ўвазе не глабальныя гістарычныя падзеі, а штодзённае жыццё чалавека. У кнізе «Прысутнасць былога» У. Мархель акцэнтуюе неабходнасць пераадолення «крызісу самапазнання» праз асваенне ў навуковым дыскурсе вернутага да спрадвечнага чытача іншамоўнага пласта айчыннага мастацтва. Таму зварот да вобраза Бацькаўшчыны ў шматмоўнай літаратуры Беларусі XIX ст. дазволіць паглыбіць і ўзмацніць веданне беларусамі саміх сябе.

Даследуючы вобраз Бацькаўшчыны ў літаратуры разглядаемага перыяду, лагічна весці адлік ад падзеяў Рэчы Паспалітай, пасля якіх мелі месца знакавыя падзеі: пачынаючы ад вайны 1812 г. са спадарожнай ёй надзеяй на французскага імператара як вызваленца ад расійскага валадарання, працягваючы двума паўстаннямі 1831 і 1863–1864 гг. супраць улады ды завяршаючы станам агульнага грамадскага расчаравання. Пэралічанае спрыяла асэнсаванню феномена радзімы і стымулявала развіццё пацучыя патрыятызму.

Беларускае пісьменства ў XIX ст. грунтавалася на сумяшчэнні некалькіх моўных сістэм, у першую чаргу польскай, якая мела жывую традыцыю ў галіне выяўлення і друкавання, і беларускай, што функцыянавала пераважна ў вуснай форме ў сялянскім асяроддзі. Часта беларускія словы, не маючы адпаведнікаў, захоўваюцца ў іншамоўных творах і тлумачацца ў каментарыях, аднак «будучы выяваю і носбітам аднае ментальнасці, мова наўрад ці набывае дастаткова і паралельна рысы іншага светаўспрымання. Гэтаксама і менталітэт аднаго на-

рода не мае поўнай адпаведнасці ў мове другога. Чыстай ці бяскрыўднай моўнай замены не існуе: дэфармуецца або мова, або светаўспрыманне, некрунутым застаецца хіба што архетып» [3, с. 33]. Таму прадуктыўны зварот да аналізу глыбінных пластоў нацыянальнай культуры – традыцыйных чалавечых каштоўнасцей. Увасоблены ў літаратуры вобраз Бацькаўшчыны ў правах звычайу, вераванняў, ладу жыцця, сямейна-родавых і хрысціянскіх асноў з’яўляецца правай архетыпу. Ю. Чарняўская называе яго «няяўным, латэнтным бокам этнічнасці», які выратоўвае этнас у часы сацыяльных і палітычных катаклізмаў: «Гэта адбываецца таму, што першасны, бессвядомы слой этнічнасці (яго можна назваць «ментальнасцю», «этнічным бессвядомым», «латэнтнай культурай») не дае згубіць цэласнасць і спецыфічную скіраванасць мыслення і паводзінаў» [5].

Найменне Радзімы ў XIX ст. не валодае цэласнасцю ў тэрытарыяльных адносінах, паколькі некалькі стагоддзяў нашыя прашчурны знаходзіліся ў адной дзяржаве з польскім народам. Згаданыя абставіны справакавалі наяўнасць, перадусім, двух абліччаў Бацькаўшчыны: першае атаясамлівалася з абшарамі Вялікага Княства Літоўскага як прарадзімай, другое – з Рэччу Паспалітай, якія аднолькава адсутнічалі ў тагачаснай дзяржаўна-палітычнай рэальнасці, хутчэй адсылаючы да больш ці менш далёкага мінулага. У выніку сёння распаўсюджаны ацэначны меркаванні светапогляду таго ці іншага літаратара ў залежнасці ад яго поглядаў на будучыню краю – з якой тэрыторыяй ён яе атаясамлівае і якую ідэалогію – польскую ці беларуска-літоўскую – «спавядае». «Але ці абавязкова мы павінны разглядаць творы, напісаныя ў XIX ст., і асобы іх творцаў, карыстаючыся ідэалагічнымі шаблонамі? – разважае на гэтую тэму М. Хаўстовіч. – Ці не больш правільна гаварыць пра тое, якімі яны былі, а не дакараць іх за тое, што яны не сталі такімі, якімі нам хацелася б іх бачыць?» [4, с. 8]. Падыходзіць да паняцця радзімы ў тэрытарыяльных адносінах мэтазгодна з пазіцыі цэласнасці сучаснай Беларусі, гледзячы з дня сённяшняга ў глыбіню стагоддзяў, падобна вектару айчынай гістарычнай навукі.

Згаданая падвоенасць аблічча Бацькаўшчыны ў XIX ст. дазваляе весці размову пра малую радзіму (пад ёй разумеецца ў шырокім значэнні Вялікае княства Літоўскае як гістарычная зямля беларуска-літоўскага этнасу, а ў вузкім – месца нараджэння, выхавання, сталення канкрэтнага аўтара) і вялікую (яе ўвасабляе страчаная Рэч Паспалітая). Паступова ідэя вялікай і малой радзім эвалюцыянуе, атаясамліваючыся з тэрыторыяй усёй сучаснай краіны, да якой пакручастымі сцэжкамі ў пачатку XX ст., нарэшце, прыйдзе беларуска-літоўскі народ. Недарэмна Г. Лебон звязвае нараджэнне паняцця Бацькаўшчыны з момантам у гісторыі этнаса, калі квінтэсенцыя галоўных атрыманых у спадчыну поглядаў, звычайу, ідэй, вераванняў і ўстановак распаўсюджвалася з індывідуальнага і родавага ўзроўню на ўсё большыя сацыяльныя групы, пакуль не ўбірала ўсё, ствараючы калектыўную душу. Паводле французскага мысляра мяжы XIX–XX стст., гэта адбылося нядаўна: «Абмежаваная спачатку межамі сям’і, паступова распаўсюджваючыся на вёску, горад, правінцыю, калектыўная душа ахапіла сабой усіх жыхароў краіны ў параўнальна нядаўні час. Толькі тады ўзнікла паняцце айчыны ў тым сэнсе, як мы яго разумеем. Яно становіцца магчымым толькі тады, калі ўтварылася нацыянальная душа» [2]. Таму ў даследаванні вобраза Бацькаўшчыны ў шматмоўнай літаратуры Беларусі XIX ст. важным выступае працэс яго эвалюцыі – крышталізацыі і афармлення ў канкрэтную тэрытарыяльную цэласнасць.

Важным аспектам разгляду выступае і ідэнтыфікацыя жыхароў з назвай радзімы і адпаведна саманазва: у XIX ст. існавала вялікая колькасць найменняў, сярод якіх былі этнонімы і палітонімы, але іх унутранае напаўненне падвргалася зменам. Прычынай гэтаму стала адсутнасць у жыцці народа таго класічнага адзінства, што надае яго гістарычнаму існаванню трываласць, пэўнасць і стабільнасць і што Ю. Чарняўская называе «маналітнасцю», прыклад якой як-

раз дэманструе Расійская імперыя, «дзе «дзяржава», «вера» і «зямля» ў гісторыі непадзельна злітыя» [5]. Лёгка разгубіцца сярод усіх існуючых этнонімаў і палітонімаў: «простыя», «літвіны», «русіны», «рускія», «крывічы», «крэса-вякі», «краёўцы», «тутэйшыя» і інш. Менавіта «тутэйшыя» жыхары, заявіўшы такой назвай пра свае правы на спадчынную зямлю, сталі легендай беларускай гісторыі, якая працягваецца і сёння ў лэйблах, назве інтэрнэт-партала і наўрад ці некалі сыдзе ў нябыт.

Вобраз Бацькаўшчыны ў разглядаемы перыяд размяшчаецца ў прасторы своеасаблівага памежжа, таму што дагэтуль некалькі стагоддзяў ён развіваўся ў непарыўнай сувязі з польскай культурай і свядомасцю ў межах Рэчы Паспалітай, а пачынаючы з канца XVIII ст., – у межах Расійскай імперыі, якая агрэсіўна навязвала сваю мову і культуру. Асэнсоўваць Бацькаўшчыну ў такіх абставінах сярэднястатыстычнаму чалавеку было складана, таму што вымагала высокага ўзроўню адукаванасці, абазнанасці, свядомасці сябе і свайго месца ў разгортванні гісторыі. У выніку Бацькаўшчына часта ўяўлялася літаратарам як прастора іх малой радзімы – рэгіён паводле афіцыйнага адміністрацыйнага падзелу на два губернатарствы або месца нараджэння, дзяцінства і сталення.

Вобраз Бацькаўшчыны звязаны не толькі з уласнымі асацыяцыямі аўтара, але і з прызнаннем значнай для яго прасторы прадстаўнікамі других краін і культуры. І чалавек, і народ спазнаюць сябе ў тым ліку і праз адлюстраванне ўласнага аблічча ў вачах іншых. Калі гаварыць пра блізкіх суседзяў – рускіх і палякаў, якія гістарычна былі далучаныя да нашага жыцця, – то своеасаблівае прызнанне беларусаў, у тым ліку і іх тэрыторыі пражывання, дэманструе парадаксальная сітуацыя. З аднаго боку, беларуска-літоўскі край як самастойны, дакладна акрэслены дзяржаўнымі межамі рэгіён адсутнічае, з іншага – сам факт дэкларацыі польскай мовы ў якасці тытульнай, дэманстрацыя польскага як прыкметы дзяржаўнасці ў Рэчы Паспалітай, а таксама забарона царскай уладай этнічных праяў у галіне культуры, робіць відавочным наяўнасць тэрыторыі і насельніцтва, якія атаясамліваюцца з нечым адметным, непадобным да суседскіх. Сюды могуць быць аднесены і выпадкі з боку выхадцаў з Кароны Польскай супраць усяго, што магло намякаць на сепаратызм, асабліва распаўсюджаныя сярод эмігрантаў. «Тым самым беларусцы не толькі самі ўспрымалі сябе асобай агульнасцю – іх самабытнасць прымалася да ўвагі і Расіяй, і каталікамі Рэчы Паспалітай (хоць нярэдка і са знакам “мінус”» [5].

Лёсавызначальным у асэнсаванні літаратурай тэмы Бацькаўшчыны як вялікай і малой радзімы быў фактар страты краем самастойнасці, і гэта звязаная з грамадзянскім пачуццём тэма ўяўляецца балючай. Немагчымасць распаўсюджання ўласнай зямлёй, абмежаванне звыклых правоў і набывшчэ новых абавязкаў вылівалася ў ідэалізацыю былога, распачатую А. Міцкевічам і адчувальную, як мінімум, да канца стагоддзя. У. Мархель называе падобныя настроі, што суправаджаюць нацыянальна-вызваленчы рух «рэтраспектыўным дзяржаўным патрыятызмам» [3, с. 5], які істотна дамінаваў над памкненнямі ў будучыню. Настальгічныя настроі па залатых шляхецкіх вольнасцях, а для многіх і па самому праву насіць імя шляхціца, сведчаць пра своеасаблівую выніковасць, фінальнасць XIX ст. Наступнае, XX ст. неўзабаве прывядзе да новай якасці не толькі Бацькаўшчыны беларуска-літоўскага народа, але і ўвесь еўрапейскі свет.

Літаратура

1. Запрудскі, І. Фарміраванне нацыянальнай свядомасці і праблемы беларускага друку ў сярэдзіне XIX ст. / І. Запрудскі // Працы каф. гісторыі беларус. літ-ры БДУ : навук. зб. – Вып. чацвёрты ; пад аг. рэд. М. Хаўстовіча. – Мінск : Права і эканоміка, 2003. – С. 54–77.
2. Мархель, У. Прысутнасць былога : нарысы, артыкулы, эсэ / У. Мархель ; пад рэд. В. А. Каваленкі. – Мінск : выд. М.М. Трафімчук, 1997. – 192 с.
3. Хаўстовіч, М. Айчына далёку і зблізку. Ігнацы Яцкоўскі і Аляксандр Рыпінскі / М. Хаўстовіч. – Мінск : Беларус. навука, 2006. – 280 с.

4. Лебон, Г. Психология народов и масс / Г. Лебон // Электронная библиотека Royallib.com [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://royallib.com/read/lebon_gustav/psihologiya_narodov_i_mass.html#0. – Дата доступа: 20.09.16.
5. Чернявская, Ю. В. Белорусы: от «тутэйшых» к нации / Ю. В. Чернявская [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://klex.ru/eor>. – Дата доступа: 14.05.2020.

С. А. Бородич (Беларусь)

РОЛЬ ЗАИМСТВОВАНИЯ В ПРОЦЕССЕ ЯЗЫКОВОГО РАЗВИТИЯ

Известно, что язык представляет собой сложную систему, компоненты которой взаимосвязаны и взаимозависимы. Различные области языкознания изучают устройство этой системы, ее функционирование и изменение.

Языки подвергаются изменениям с течением времени, поскольку в основе выполняемой ими когнитивной функции находится отражение объективной реальности, которая находится в непрерывном изменении. Несмотря на кажущуюся очевидность феномена языкового изменения, данный вопрос является одним из самых противоречивых в лингвистике. Многие исследователи, признававшие важность данной проблемы, расходились во мнении относительно направления развития языка, темпов этого процесса, степени его влияния на различные уровни языка и даже адекватного обозначения данного явления.

Необходимо отметить, что наряду с тенденцией к постоянному изменению в языке также присутствует стремление к закреплению и сохранению имеющихся языковых средств, опять-таки для наилучшего выполнения ими коммуникативной функции. Именно этими процессами, противодействующими языковым изменениям, объясняются разные темпы развития отдельных языковых уровней – фонетики, грамматики, лексики, – разная степень их подверженности преобразованиям. Отсюда же и «специфический характер динамической устойчивости языков, позволяющей при значительных изменениях в отдельных частях системы сохранять, тем не менее, ее общее тождество самой себе в течение длительного времени» [2, с. 132].

Такой двойственный характер языка объясняется его ролью в человеческом обществе. Являясь неотъемлемой частью общественной жизни, язык должен удовлетворять возникающим в ней новым потребностям, обусловленным развитием науки, культуры и техники, предлагая пути и средства для выражения новых понятий, и в этом процессе ни одна сторона языка не остается вне изменений. Одновременно с этим, общественный характер языка накладывает на его возможные изменения, определенные ограничения, ведь никакие языковые преобразования не должны нарушать взаимопонимания между членами общества. Фактор социальных связей выступает как сдерживающий механизм, предотвращающий кардинальные языковые перемены, поэтому они, как правило, происходят постепенно.

Особое место среди факторов, определяющих языковое развитие, занимает влияние других языков и процесс языкового заимствования.

Заимствования в языке – это воспроизведение фонетическими и морфологическими средствами одного языка морфем, слов или словосочетаний другого языка. Б. А. Серебrenников отмечает разную степень подверженности различных языковых уровней процессу заимствования. Так, наиболее открытыми являются лексика, фонетика и синтаксис, в то время как морфология оказывается более устойчивой [2, с. 150].

Причины иноязычных заимствований могут быть *внешними* (внеязыковыми) и *внутренними* (внутриязыковыми).

Основная внешняя причина – заимствование слова вместе с заимствованием вещи или понятия. Большинство заимствований связано с развитием науки, техники, культуры, экономики, производственных отношений. Многие